

Ароматен чай от мащерка – познат, обичан и винаги различен

Ина Анева, Димитър Иванов

Всъщност билката мащерка включва в себе си голямо многообразие от цветове, аромати и нюанси, присъщи на различните видове, подвидове, вариетети, форми и дори хемотипове (популации на един вид, които имат различен химичен състав, в зависимост от екологичните условия). Още в древността мащерките са използвани за лечение на болести на дихателната система, храносмилателния тракт, простудни заболявания. Широката им употреба датира от Древен Египет, когато някои видове са били включвани в ритуалите за балсамиране. Гърците и римляните са оценявали високо качествата на ароматната билка, което е отразено в съчиненията на Плиний (Plinius) и Диоскорид (Dioscorides) от I век, както и

Чаят от мащерка е една от най-популярните и традиционни билкови напитки – както у нас, така и в много други страни на Европа и Азия. Латинското име на рога – *Thymus* се свързва с гръцките думи „thyo“ (парфюм, аромат) и „thymos“ (сила, кураж), които изразяват основните качества на ароматния чай.

В тези на Парацелз (Paracelsus) от 16 век, наричан „Господарят на алхимията“. По-късно, през 20 век, френският лечител Фабрис Барго (Fabrice Bardeau) отделя особено внимание на мащерката в своята книга *La pharmacie du*

bon Dieu („Аптеката на Бог“), като отбелязва, че тя е незаменяемо растение, което трябва да се приема ежедневно за поддържане на добро здраве. Добавя, че ако сутрешната чаша кафе се замени с чай от мащерка, човек бързо ще почувства положителния ѝ ефект - повдигане на духа, чувство на лекота в стомаха, премахване на кашлицата рано сутрин, усещане на силен еуфоричен и тонизиращ ефект.

Видовете от род Мащерка са обект на интерес от фитохимична гледна

точка в световен мащаб, поради техните разностранни биологични активности с потенциал за приложение във фармацевтичната, козметичната и хранителната индустрии. Притежават експекторантно, антисептично, противогъбично, спазмолитично, карминативно, седативно, антиоксидантно, диафоретично, диуретично действие.

Род Мащерка обединява повече от 250 вида, много от които са трудно различни, поради което броят на видовете не е окончателен, а се променя в зависимост от възприетата таксономична концепция. За целите на фармацевтичната промишленост се събират заедно различни видове от рода под общите названия *Thymus serpyllum*, *Thymus vulgaris* или *Thymus sp.* (Мащерка), което не отчита спецификата във фитохимичния състав на отделните таксони. Общото разпространение на рода включва разнообразие от место-

обитания в Стария свят (Европа, Северна Африка и по-голямата част от Азия). В Средиземноморската област има най-много ендемични видове, а Западното Средиземноморие се счита за център на произход на рода. Има доказателства, че първите таксони от рода са се появили още от палеоцена (преди 60 млн. години), както и че някои видове присъстват оттогава в този регион. През миоцена настъпва процес на видообразуване като се появяват нови видове от основни секции на рода. По време на кватернера наследниците на миоценските видове са подложени на нов процес на видообразуване и се разпространяват бързо върху освободените от ледовете територии след последната ледникова епоха. Характерна за рода е високата степен на хибридизация, при която се получават растения, притежаващи междинни белези. Това допълнително затруднява точната идентификация и определяне на отделните

Пиринска мащерка

Стоянова мащерка

видове и подвидове. Именно процесите на хибридизация, изолация, полиплоидия имат важна роля в еволюцията на видовете и формирането на съвременния им генетичен фон.

Във „Флора на Европа“ са посочени 66 вида с голям брой подвидове и вариетети. Отделните видове се отличават един от друг по следните основни признаци: по дължината на чашката на цветчето и нейните зъбци, по формата и големината на присъцветните и вегетативните листа, по наличието на власинки, по височината на цвето-

носните стъбла и по начина на разклоняване. България е на трето място в Европа по видово разнообразие на мащерки, след Испания, Гърция и наравно с огромната територия на Европейска Русия. По този показател страната ни превъзхожда Франция, Италия и Германия, които имат много по-голяма площ. Двадесет и един вида се срещат в България. Един от тях е българският ендемит Пиринска мащерка (*Thymus perinicus*), пет са балкански ендемити (Албанска мащерка – *T. albanus*, Азнавурова мащерка – *T. aznavouri*, Красива мащерка – *T. comptus*, Българска мащерка – *T. longedentatus*, Стоянова мащерка – *T. stojanovii*) и три са субендемични за Балканския полуостров (Атукска мащерка – *T. atticus*, Мизийска мащерка – *T. moesiacus*, Сибторпиева мащерка – *T. sibthorpii*). В Приложение № 3 от Закона за биологичното разнообразие са включени три вида (Прицветникова, Пиринска и Стоянова мащерки). Пиринската и Стояновата мащерки са включени в „Червена книга на България“ с категории „Застрашен“ и „Критично застрашен“ от изчезване вид.

Пиринската мащерка е описана за първи път през 1911 г. от чешкият ботаник Веленовски като разновидност на вид, който се среща в Мала Азия. По-късно, през 1974 г., финландският ботаник Ялас (Jalas) определя събрания от района на връх Вихрен растителен материал като нов за науката вид – Пиринска мащерка. Разпространението ѝ е ограничено само до най-високите части на Северен Пирин, при надморска височина над 2300 м. Пиринската мащерка расте по слънчеви местообитания, в скалните пукнатини на мраморите, дори на места, лишени от почва – може да бъде видяна и непосредствено под въжето на скалния ръб Кончето (при надморска височина 2700 –

2800 м.). На места видът се среща заедно с Янкиевата мащерка, като понякога двата вида преплитат стъблата си в общи туфи. Въпреки пространствената близост, те не се опрашват и не образуват хибридни форми. Проведените фитохимични анализи показват различия в състава на биологично активните вещества, което разкрива водещото значение на генетичните фактори над екологичните.

Друг рядък вид е Стояновата мащерка. Тя е балкански ендемит и освен у нас, се среща още в Гърция, Сърбия и Албания. Описана е от унгарския ботаник Арпад фон Деген (Árpád von Degen) през 1925 г. по материали, събрани от българския ботаник Николай Стоянов и е наречена в негова чест. Стояновата мащерка може да бъде видяна по скалисти местообитания в района на Юндола (Западни Родопи).

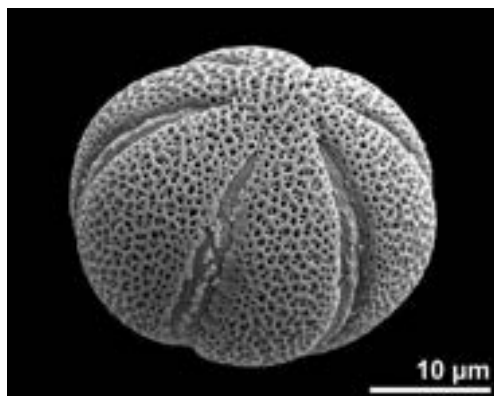
Интересен вид е и Българската мащерка, която е наречена така, защото е описана по материали, събрани от Иван Урумов край Пазарджик. Латинското име *T. longedentatus* отразява дългите зъбци на чашката на цветчето. Освен у нас, видът се среща в Гърция и Македония. Расте по сухи, припечни, варовикови местообитания предимно в югоизточната част на страната, но най-голямото ѝ находище е в района на Бесепарските ридове. Българската мащерка е интересна и привлича вниманието с това, че има аромат на лимон. Тайната на този аромат се крие в състава на етеричното масло, което се различава от това на повечето видове мащерка. Този състав е проучен с помощта на газовата хроматография, която е високоефективен метод за анализ на качествения състав на различни по полярност растителни екстракти и

Българска мащерка

Полен от мащерка. Снимка на светлинен микроскоп

Полен от мащерка. Снимка на електронен микроскоп

получени етерични масла. В маслото на Българската мащерка са открити монотерпнените гераниал и нерал, които са изомери на цитрала. Характерна за тях е силната антибактериална активност. През последните десетилетия учените насочват своите усилия в проучване на цитотоксичната и антипролиферативната активности на растителни екстракти и изолирани съединения. Цитралът е една от обещаващите молекули в борбата със

злокачествените заболявания, поради което механизмът му на действие е обект на задълбочени изследвания. Открито е, че предизвиква фрагментация на ДНК, активира ензима Каспаза-3 и отключва процесите на апоптоза (програмирана клетъчна смърт) на туморните клетки.

Лечебното действие на видовете от род Мащерка се дължи главно на етеричните масла и на фенолните съединения. За рода е много характерен химичният полиморфизъм, който се дължи както на екологичните фактори, така и на генетичната изменчивост. Някои от видовете имат по над 7 хемотипа. Различните хемотипове са определени на базата на доминиращите монотерпени в етеричните масла – гераниол, тимол, терпинеол, линалоол, карвакрол. Голяма част от видовете съдържат тимол и/или карвакрол като основни компоненти на етеричното масло. Тези две ароматни съединения се срещат много рядко извън представителите на семейство Устоцветни (Lamiaceae), което засилва интереса към видовете от род Мащерка като основен източник за изолирането им. Притежават силно изразени антибактериална, фунгицидна, противовъзпалителна, антиоксидантна активности.

Медът от мащерка също притежава лековити свойства. Както показват резултатите от скорошно проучване, медът, събран от цветовете на дъхавото растение, проявява силна активност срещу десетки микроорганизми и това определя все по-засилващия се интерес към този продукт. Гръцкият мед от мащерка се смята за най-добрият пчелен продукт в тази категория. Той е много приятен на вкус, с багрен цвят, фина структура и интензивен аромат. По

официални данни този деликатес е едва около 10% от годишната продукция на мед в Гърция. В България монофлорен мед от мащерка няма. В полифлорните видове тип горски букет може да се съдържа голямо количество мащерка, ако пчелите са разположени в местности, където тя има по-широко разпространение. Медът от мащерка е със сравнително нисък гликемичен индекс – 60 – 70 според съотношението на фруктоза и глюкоза в конкретната реколта. Това го поставя в харесваните и от диетолозите естествени подсладители.

Макар и различни по фитохимичен състав, всички видове мащерки са ценни лечебни растения. Трудното отличаване на отделните видове и възприемането им като една билка разкрива предимство, че „тази билка“ може да се събира от началото на май до края на август, дори през септември, до пагането на

*Медът от мащерка е полезен и лековит
Снимки Ина Анева*

Атиска мащерка

първата есенна слана. Тъй като видовете са разпространени в цялата страна, периодите на цъфтеж на повечето от тях се застъпват и по всяко време от пролетта до есента има мащерки, които цъфтят в момента – по-рано тези от по-топлите южни части и от равнините (Българската и Турската мащерки), а по-късно видовете от по-високите части на планините (Янкиевата и Вандазиевата мащерки).

При брането на мащерките, както и на всички други билки, трябва да се спазват правилата за събиране на лечебни растения, а именно – да се събират билки само от големи находища (да не се откъсват единично срещащи се растения); да се използват ножици, с цел предотвратяване на изкореняване; да се оставят достатъчно растения за естественото възобновяване. Видовете от род *Thymus* са важна част от растителното богатство на страната и опазването на естествените им находища е приоритетна задача, в която може да участва всеки. ■

ЛЮБОПИТНО

Неизвестно съобщение за нашествие на прелетни скакалци в Русенския край

Прелетните скакалци в миналото са били едни от най-страшните вредители по селскостопанските култури. Познати са много видове, които обитават почти глобален ареал – като се започне от Африка, през Европа, Предна, Средна и Югоизточна Азия, та чак до Индонезия, Тайван, Австралия и Нова Зеландия! Нашата южноевропейска страна също не е била подминавана в миналото от нашествия на различни видове прелетни скакалци, които унищожавали почти напълно земеделските култури и дивата растителност в районите, през които преминавали. Нашествия от прелетни скакалци са отбелязвани още в шумерски клинописни таблички, в египетски йероглифни надписи, китайски хроники, в Библията и други древни писания поради катастрофалните им последици – глад и мор по хората и добитъка.

В българската книжнина се срещат стари съобщения за пагубни нашествия

на прелетни скакалци, по-известни от които са събрани и подредени хронологично от ентомолога Петър Чорбаджиев в следния ред: 1710 г. в Пловдивско (най-рано документирано), 1846 г. – в Пазарджишко, 1865 – в Северна Добруджа, 1892 – в Сливенско и Ямболско, 1906 – в Южна Добруджа, 1939 – в Поморийско. В по-ново време в България са регистрирани по-слаби нашествия на прелетни скакалци, главно в Южните Родопи.

Нов интересен факт за нашествие на насекоми от 18-и век изникна като страничен резултат при търсенията на един историк. Д-р Веселина Антонова, сътрудник на Държавен архив Русе, при проучванията си за възрожденския род Обретенови, се натъкнала на неизвестен факт. Една записка в т.н. „Обретенов сборник“ съхраняван в НБКМ – София (БИА, 1070, л. 806), съобщава за катастрофално нашествие на прелетни скакалци и в Русе през 1777 г. Писано е от ръката на Обретен Ганюв, дядо на Никола Обретенов, родом от с. Щръклево, тогава Кагъкьой, Русенско. В тази своеобразна летописна книга, нещо като дневник, грамотният и буген българин е отбелязал важни и събоносни събития на епохата, вкл. и това тежко природно бедствие. Предаваме текста, доколкото това е възможно, буквално за автентичност и след това в превод на съвременен български език:

(...., месецъ ава-
густъ дне 9. Да са
знай чи минаха туги-
съ щурци ф селу, чи
пумръкна бютюнъ
урталуку, чи сегяха ф
лузята в еми и сто-
риха зараръ нишу еми
дету минаха презъ
галабете, гето за-
качиха, се ги изядуха
сичките и тревата
опасуха..." (...9. Август
1777. Да се знае, че ми-
наха тогава щурци в

селото, че помръкна (или притъмня, б.а.) всичко наоколо, че престояха в лозята 2 дена и причиниха (голям, б.а.) зарар (загуба, щета, б.а.), а дето минаха през гълъбите (царевицата, б.а.) гдето закачиха, ги изядоха всичките и тревата опасоха).

Трябва да отбележим, че в неговия разказ става дума за щурци, но те никога не причиняват такива щети, а безспорно се касае за прелетни скалци. В бъдеще вероятно ще се от-

крият и груги подобни исторически сведения. Приятно заглавие ни е да изразим нашата признателност на колежката г-р В. Антонова, която ни насочи към това интересно съобщение, както и на г-жа Кр. Иванова за уточненията при превода, като сме държали сметка за старинните форми и диалектни особености от онова далечно време.

Еберхард Унджиян

